

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.18>

ІНСТИТУТ НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Тимошенко О.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
юридичного відділу, доцент кафедри права
Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»
<https://orcid.org/0000-0003-0006-1949>*

Тимошенко О.А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського Суду з прав людини.

Наукова робота присвячена аналізу вітчизняної правової доктрини та національного правового забезпечення протидії зловживанню процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму усталеної практики ЄСПЛ. Актуальність наукової роботи обумовлена багатьма факторами, зокрема: 1) євроінтеграційними процесами в Україні, які загострюють проблему забезпечення ефективного та без зайвих затримок правосуддя; 2) зобов'язанням України за Європейською конвенцією з прав людини забезпечити реалізацію права на справедливий суд; 3) великою кількістю скарг українських громадян до ЄСПЛ на Україну щодо порушення нею права на справедливий суд; 4) випадками зловживання своїми процесуальними правами у формах, непередбачених в цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці; 5) необхідністю активного використання практики ЄСПЛ в цивільному судочинстві як офіційного джерела права тощо.

В роботі авторкою звернено увагу на необхідність проведення дослідження інституту неприпустимості зловживання процесуальними правами, що ґрунтується на аналізі актуальної в цьому аспекті практики ЄСПЛ. Дослідницею були проаналізовані доктринальні підходи до розуміння поняття зловживання процесуальними правами, визначено серед них найбільш змістовне та влучне визначення та запропоновано авторське визначення цього поняття. В роботі також проаналізовано окремі форми зловживання процесуальними правами, передбачені статтею 44 ЦПК України, які розкрито крізь призму наявних правових позицій ЄСПЛ, в яких досліджувалось питання наявності відповідної форми цього типу недобросовісної поведінки.

Підсумовуючи дослідження, авторкою було звернено увагу на відсутність практики ЄСПЛ в

питаннях маніпуляцій із автоматизованою системою розподілу справ та укладення мирової угоди на шкоду третім особам, але одночасно було перелічено правові позиції ЄСПЛ щодо способів зловживання процесуальними правами, які не передбачені статтею 44 ЦПК. Крім того, були визначені ключові проблеми функціонування інституту протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України та обґрунтовані шляхи їх вирішення крізь призму практики ЄСПЛ.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, практика ЄСПЛ, зловживання правом, способи зловживання правом.

Tymoshenko O.A. Institute of the inadmissibility of abuse of procedural rights in civil proceedings through the prism of the practice of the European Court of Human Rights.

The scientific work is devoted to analysis of national law doctrine and legal support of countermeasures against the abuse of procedural rights through the prism of the ECtHR's practice.

The relevance of the scientific work is determined by many factors: 1) European integration processes in Ukraine, which exacerbate the problem of ensuring effective justice without unnecessary delays; 2) the obligation of Ukraine under the European Convention on Human Rights; 3) a large number of Ukrainian citizens' applications to the ECtHR against Ukraine regarding its violation of the right to a fair trial; 4) cases of abuse of one's procedural rights in forms not provided for in civil procedural legislation and court practice; 5) the need to use the practice of the ECtHR in civil proceedings as an official source of law etc.

The author drew attention to the need to conduct a study of the problem of inadmissibility of the abuse of procedural rights, based on the analysis of the relevant practice of the ECtHR in this aspect.

The author researched doctrinal approaches to understanding the concept of abuse of procedural

rights, identified the most meaningful and apt definition among them, and proposed own definition of this concept.

The author analyzed the forms of abuse of procedural rights, provided for in Article 44 of the Civil Procedure Code of Ukraine, at the same time giving the precedents of the ECtHR, in which the issue of the existence of a certain form was considered.

The author drew attention to the lack of ECHR's practice about the problem of manipulation with the court's automated distribution system and the conclusion of a settlement agreement to the detriment of others. At the same time the author listed the ECHR's precedents regarding the ways of abusing procedural rights that are not provided for in Article 44 of the Civil Procedure Code of Ukraine. There were determined the key problems of the functioning of the institute for combating the abuse of procedural rights in civil proceedings and the ways to solve them, found through the prism of the ECHR's practice.

Key words: civil process, civil justice, ECHR's practice, abuse of law, methods of abuse of procedural rights.

Постановка проблеми. Згідно із статтею 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. У цьому контексті варто підкреслити, що цивільне судочинство є окремим напрямком державної діяльності, ключовою метою якої є, насамперед, забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод і законних інтересів, що виникають в межах цивільних та переважній більшості інших правовідносин, окрім прямо передбачених законодавством винятків.

Одними із найефективніших інструментів захисту прав і свобод людини є саме судові способи такого захисту. Вирішення певного спору суб'єктом судової влади, рішення якого завжди забезпечене заходами державного примусу, є найбільш ефективним і результативним важелем впливу на особу, яка прямо порушує Ваше право чи перешкоджає його реалізації. Незважаючи на об'єктивну необхідність активного використання інших альтернативних способів захисту (медіації, арбітражу тощо) з метою «розвантаження» в першу чергу місцевих загальних судів, суб'єкти часто звертаються до засобів цивільного судочинства, навіть не розглядаючи варіанту альтернативного мирного способу вирішення їхньої проблеми. Маю визнати факт, що такий судовий шлях відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів виявляється часто тернистим в Україні і не завжди здатний привести відповідну особу до бажаної цілі – до ефективного відправлення

правосуддя. Безумовним є той факт, що частою причиною цього є проблема недобросовісної поведінки учасників цивільного процесу, яка перешкоджає здійсненню справедливого розгляду у розумні строки та ефективному виконанню судового рішення.

Українська наукова спільнота вже не перший рік закликає до впровадження ефективної судової реформи з метою забезпечення справедливого судового розгляду справ усіх категорій в розумні строки незалежним та неупередженим судом. Затягування судового процесу виявилось справжньою «патологією» національної системи цивільного судочинства, що спричинена цілою сукупністю об'єктивних та суб'єктивних факторів: починаючи від відсутності у достатній кількості кваліфікованого кадрового складу судових органів та несумісного із продуктивністю роботи навантаження суддів, закінчуючи цілеспрямованим зловживанням процесуальними правами окремими учасниками цивільних справ.

На мою думку, проблема зловживання процесуальними правами особливо загострюється саме в сфері цивільного судочинства, оскільки в межах цього виду судового процесу найяскравіше виражається засада диспозитивності, яка передбачає реалізацію учасниками цивільної справи своїх процесуальних прав на власний розсуд, прямо не порушуючи вимогу закону. Межа між вільним розсудом та зловживанням в цьому аспекті є досить тонкою, а отже в науковому плані актуальною та дискусійною.

Стан наукового дослідження. Питання зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та протидії цьому явищу досліджувалась у працях наступних науковців: В. Комарова, Н. Чечиної, В. Бутнева, А. Новікова, А. Єрмакова, А. Юдіна, І. Андрущенко, Р. Калюжного, Д. Тихомирова, В. Петренко, М. Агаркова, В. Комарова та ін. Проте наявні наукові розробки, з одного боку, мають епізодичний характер вивчення вказаної проблематики, а з іншого – потребують посилення аналізом практики ЄСПЛ, що дозволить в свою чергу посилити в подальшому і практику вітчизняного цивільного судочинства. Тому актуальність наукової роботи також обумовлена: по-перше, необхідністю в забезпеченні Україною доступу осіб до ефективного, максимально швидкого (без необґрунтованих затримок) правосуддя на фоні євроінтеграційних процесів, зокрема, на фоні набуття Україною 23.06.2022 року статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу; по-друге, прямим обов'язком України виконувати її зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема, забезпечити реалізацію права на справедливий суд;

по-третє, великою кількістю скарг українських громадян до ЄСПЛ на Україну щодо порушення нею права на справедливий суд; по-четверте, прямою залежністю реалізації права на справедливий судовий розгляд від дотримання учасниками цивільного провадження меж добросовісної поведінки; по-п'яте, зростанням кількості випадків зловживання учасниками цивільних справ своїми процесуальними правами шляхом затягування їх розгляду чи нанесення через таке зловживання шкоди інтересам учасникам цивільних справ іншим чином; по-шосте, «винахідливістю» деяких суб'єктів цивільного процесу, які починають зловживати своїми процесуальними правами у формах, непередбачених в цивільному процесуальному законодавстві, а іноді навіть не передбачених в усталеній судовій практиці; по-сьоме, необхідністю активного використання практики ЄСПЛ в цивільному судочинстві як офіційного джерела права, що є логічним продовженням та деталізацією положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Метою нашого наукового дослідження є аналіз вітчизняної правової доктрини та національного правового забезпечення протидії зловживанню процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму усталеної практики ЄСПЛ.

Виклад матеріалу дослідження. Загальновідомим в юридичній науці та практиці є факт того, що внаслідок зловживання процесуальними правами одними учасниками цивільного процесу виникає загроза порушення чи безпосереднє порушення права інших осіб на судовий захист, передбаченого статтею 55 Конституції України [1]. Конституційні положення, присвячені охороні та реалізації права на судовий захист фактично є втіленням права на справедливий суд, що гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [2]. Право на справедливий суд займає особливе місце в системі прав людини, передбачених Конвенцією, оскільки з одного боку, це окреме право кожної людини, а з іншого боку, це одна з найефективніших гарантій реалізації та непорушності всіх інших прав, передбачених цим міжнародно-правовим актом. Розглядаючи структуру будь-якого суб'єктивного права, необхідно виходити з концепції взаємопов'язаності його трьох елементів:

а) право на власні дії;

б) право на чужі дії (вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних активних дій на свою користь (активне зобов'язання) чи навпаки вимагати утримуватись від вчинення певних дій (негативне зобов'язання));

в) право на захист.

Без останнього елементу існування двох попередніх немає жодного сенсу. Право на справедливий суд відіграє важливу роль для формування справедливості в цивільному судочинстві, де суд виступає обов'язковим суб'єктом усіх правовідносин. Як зазначається у п. 1 статті 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість висунутого проти нього кримінального обвинувачення [2]. Це фундаментальне право є одним із найпоширеніших предметів розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який при застосуванні Конвенції застосовує способи об'єктивного та динамічного тлумачення її положень. Як результат, застосування Конвенції та одночасне ігнорування правових позицій ЄСПЛ є неможливим, оскільки останні є логічним продовженням, деталізацією змісту конвенційних норм. Оскільки зловживання процесуальними правами є прямою загрозою для конвенційного права на справедливий суд, то доцільність проведення цього наукового дослідження крізь призму ЄСПЛ не викликає жодних сумнівів, тим паче на фоні застосування Закону

Термін «зловживання правом» уперше введено в цивільному процесуальному законодавстві Швейцарії, а конституційну заборону зловживання правом вперше закріплено у вдатній пам'ятці конституційного права Франції – Декларації прав людини і громадянина 1789 р. [3, с. 12]. Сьогодні доктринальне розуміння феномену «зловживання процесуальними правами» зводиться до того, що він являє собою особливий вид шкідливої юридично значимої поведінки учасника процесу, яка полягає у використанні процесуальних прав «на зло», тобто здійснення відповідних правомочностей у недобросовісній формі, водночас формально в межах дозволеної поведінки, що в цілому суперечить дійсній меті права. Таким чином носій процесуального права, реалізуючи його, діє в межах закону – з одного боку, проте з іншого – мета такої реалізації процесуального права полягає у нанесенні шкоди іншим суб'єктом чи інституту правосуддя в цілому, що в свою чергу не відповідає загальних засадам права.

Необхідно зазначити, що поняття зловживання процесуальними правами має своє правове забезпечення на міжнародному рівні. Зокрема, стаття 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року зловживання правом визначає як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [2].

Водночас у вітчизняному цивільно-процесуальному законодавстві відсутнє законодавче визначення як загального поняття «зловживання процесуальними правами», так і принципу неприпустимості зловживання ними. В юридичній доктрині питання зловживання процесуальними правами найбільш змістовно та обґрунтовано представлено у визначенні А. Юдіна, який вважає, що вказану категорію доцільно визначити як умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу (а в окремих випадках і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і здійснюються лише з видимістю реалізації таких прав, які поєднуються з обманом стосовно відомих обставин справи, з метою обмеження можливості реалізації чи порушення прав інших осіб, які беруть участь у справі, а також із метою перешкоджання діяльності суду із правильного і своєчасного розгляду та вирішення справи, які призводять до застосування заходів цивільного процесуального примусу [4, с. 15]. На рівні спеціальної правової норми, що закріплена у ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [5] законодавцем закріплено лише невичерпний перелік основних форм зловживання цивільними процесуальними правами. Спробуємо проаналізувати їх більш детально.

Першим прикладом такої форми є подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення [5]. У цьому контексті варто відзначити, що всі правові позиції ЄСПЛ у питанні зловживання процесуальними правами умовно поділяються на два основні блоки: 1) зловживання процесуальними правами як перешкода для реалізації чи порушення права на справедливий суд протягом розумного строку; 2) зловживання процесуальними правами під час подання скарги в ЄСПЛ. Зокрема, в ухвалі щодо прийнятності у справі «Жердін проти України» (заява № 53500/99) ЄСПЛ зазначив: «учасник судового процесу є відповідальним за використання наявних у його розпорядженні правових засобів захисту своїх інтересів згідно з державними законами, він повинен усвідомлювати, що такі дії неминуче затягують провадження справи» [6], а отже таке зловживання правами тягне за собою відповідні юридичні наслідки.

Згідно ст. 44 ЦПК України зловживання про-

цесуальними правами має бути констатоване у разі подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер. [5] Отже, коли особа, що об'єктивно не зазнала порушення, невизнання чи оспорювання її прав, свобод, законних інтересів з боку інших осіб, все одно подає недостатньо обґрунтований позов, завідомо усвідомлюючи його безпідставність, дії такої особи охоплюються поняттям зловживання процесуальними правами. Доцільно згадати правову позицію ЄСПЛ у справі «Kuriec v. Poland», згідно якої позов, який подається до суду для розгляду, вважається справжнім та серйозним, якщо лише немає явних показників протилежного, що можуть стати підставою для висновку, що позов є безпідставним (frivolous) або сутяжницьким (vexatious) або йому з інших підстав бракує обґрунтованості [7]. Також ЄСПЛ сформував цілу практику щодо можливих ефективних правових механізмів протидії явищу безпідставності позову в цивільному судочинстві. Зокрема, у справі «Tanbay Tuten v. Turkey» Судом було зроблено важливий висновок, що встановлення можливості накладення судових штрафів для того, щоб попередити безпідставні звернення до суду та забезпечити належне відправлення правосуддя саме по собі не суперечить праву на доступ до суду. Більш того, базуючись на обставинах справи, відсутні будь-які докази того, що сума штрафу становила для заявниці суттєвий економічний тягар [8].

Водночас у справі «Салонтаджи-Дробняк проти Сербії», заява № 36500/05, від 13 жовтня 2009 року, ЄСПЛ зазначає, що правова система має бути спроможною захистити себе від «сутяжників», і саме національні органи мають запровадити ефективний судовий механізм захисту щодо позовів таких осіб, без обов'язкового використання заходів, що впливають на обсяг їх дієздатності» [9]. У цьому контексті маємо визнати факт відсутності у переліку форм зловживання процесуальними правами в ст. 44 ЦПК поняття «сутяжництва», «сутяжницького позову», і така законодавча прогалина має бути заповнена з урахування усталеної практики Страсбурзького суду щодо цього питання.

Також ефективному здійсненню цивільного судочинства перешкоджають випадки необґрунтованого або штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою. Принагідно нагадаємо, що однією із складових права на справедливий судовий розгляд є вимога здійснення його «судом, встановленим законом», і ця вимога тісно пов'язана із таким процесуальним інститутом як підсудність. Ви-

мога законності суду включає в собі визначення складу суду, який здійснюватиме розгляд конкретної справи, із дотриманням усіх передбачених законодавством правил визначення підсудності. Так званий «конфлікт юрисдикцій» між судами в цілому, що виникає через недоліки законодавства, суперечність практики Верховного Суду, є проблемою для забезпечення належного функціонування судової системи в Україні. Водночас коли такий «конфлікт юрисдикцій» спричинений завідомо позивачем його недобросовісними діями з метою підміни підсудності справи, можна безперечно говорити про окрему форму зловживання процесуальними правами, внаслідок чого порушується право людини на судовий захист. Вперше ЄСПЛ прийшов до висновку, що проблема визначення підсудності справи стає перешкодою для реалізації права на справедливий суд у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства» [10].

Крім того, стаття 44 ЦПК передбачає ще 2 форми зловживання процесуальними правами, щодо яких ще відсутні окремі правові позиції ЄСПЛ, а саме: 1) дії, спрямовані на маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями (наприклад, подання аналогічного позову); 2) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [5]. Водночас існує чисельна практика ЄСПЛ, які не згадані в статті 44 ЦПК, зокрема: 1) подача скарги від чужого імені («Driifhout v. Netherlands»); 2) використання образливих виразів на адресу держави-відповідача, її представників, самого ЄСПЛ, його співробітників або канцелярії («Rehak v. Czech Republic») [11]; 3) підробка документів («Jian v. Romania») [12]; 4) неповідомлення суду ключової інформації, що має значення для справи («Al-Nashif v. Bulgaria») [13] тощо. Ці форми зловживання процесуальними правами були встановлені на підставі аналізу практики ЄСПЛ, присвяченій такому типу недобросовісної поведінки, яка була виявлена під час подання скарги безпосередньо до ЄСПЛ. Як бачимо, деякі суб'єкти вдаються до зловживання процесуальними правами не лише на національному рівні, але і на рівні міжнародної судової інстанції.

Оскільки даний перелік форм зловживання процесуальними правами в ст. 44 ЦПК України є невичерпним, то відсутність на законодавчому рівні узагальненого визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами зумовлює існування різних підходів тлумачення судами цього поняття. Таке різне розуміння цієї категорії може призвести до того, що аналогічні чи навіть ідентичні дії учасника цивільного процесу, які прямо не передбачені

ст. 44 ЦПК України, одним судом будуть розглядатись як прояв зловживання процесуальними правами, а іншим судом – як цілком дозволена поведінка. Таким чином може відбуватись застосування заходів процесуального примусу до учасника цивільної справи у тих випадках, де зловживання було відсутнє, а реально недобросовісний суб'єкт процесу залишиться поза межами відповідальності. Задля уникнення цієї негативної тенденції необхідно узагальнити підхід судів до визначення поняття «зловживання процесуальними правами», що відповідатиме європейським стандартам, зокрема, відповідній практиці ЄСПЛ, та бажано закріпити таку дефініцію на рівні законодавства.

Варто відзначити, що так звана «біла пляма» в ЦПК України щодо правового забезпечення протидії зловживанню процесуальними правами, яка існувала до 15 грудня 2017 року, часто унеможлиблювала здійснення судами розгляду цивільних справ на ефективних засадах через акти недобросовісної поведінки їх учасників. Безумовно, відповідні законодавчі нововведення у вигляді закріплення інституту неприпустимості зловживання процесуальними правами у свій час стали певною «еволюцією» вітчизняного цивільно-процесуального права та наблизили наше суспільство до реалій ефективного правосуддя. Водночас маю визнати і той факт, що окремі положення таких новел та судова практика їх застосування є досі місцями суперечливими та такими, що потребують вдосконалення. Конкретні законодавчі зміни та формування більш-менш єдиної та усталеної національної судової практики у сфері протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві має відбуватись виключно крізь призму найбільш ефективної та найменш суперечливої практики ЄСПЛ. Відповісти на питання про те, що таке зловживання процесуальними правами, які існують його форми в цивільному процесі та яким чином судам необхідно боротись із цією «патологією», треба чітко ґрунтуючись на підходах, вироблених Страсбурзьким судом.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене вище, в якості висновків можу визначити ключові проблеми функціонування інституту протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та шляхи їх вирішення, встановлені крізь призму практики ЄСПЛ, а саме:

- відсутність законодавчого визначення поняття «зловживання цивільними процесуальними правами» в законодавстві України, яке має бути розроблене з урахуванням загального підходу ЄСПЛ до розуміння категорії зловживання як матеріальними, так і процесуальними правами;

- відсутність як на рівні судової практики, так і на рівні законодавства чіткого, бажано вичерпного, загального переліку основних ознак такого типу недобросовісної поведінки як зловживання процесуальними правами, а також критеріїв відмежування цього типу шкідливої поведінки від абсолютно правомірної чи чітко протиправної дії. Така проблема має бути вирішена шляхом аналізу та можливого заповнення в національну судову практику та законодавство ключових ознак зловживання процесуальними правами, які викладені в цілій сукупності правових позицій ЄСПЛ;

- короткий (хоча і не вичерпний) перелік видів зловживання процесуальними правами, представлений в ЦПК України, має бути конкретизований із урахування практики ЄСПЛ та судової практики в Україні (зокрема, шляхом доповнення норм про сутяжництво тощо);

- проблема недостатньої міри застосування судами норм щодо відповідальності учасника за зловживання його процесуальними правами, яка має бути вирішена шляхом пошуку ефективних засобів протидії цьому явищу в усталеній практиці ЄСПЛ та правовому досвіді європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р № 254/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Рогач О. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 34 с.
4. Юдін А. Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві : Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. 2009. 537 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Справа «Жердін проти України» (Заява №53500/99). Ухвала щодо [обмеженої] прийнятності. *Право України*. 2012. №2.- № 7. С. 29–39.
7. The judgment of the European Court of Human Rights on 10 February, 2009 «Case of Kupiec v. Poland» no. 16828/02.
8. Tanbay Tuten v. Turkey, no. 38249/09, 10 December 2013. URL : [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138892.\[engl\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138892.[engl]).
9. Case of Salontaji-Drobnjak v. Serbia N 36500/05. URL: <https://cutt.ly/K0obeU2>.
10. The judgment of the European Court of Human Rights on February 21, 1975 «Case of Golder v. the United Kingdom». URL: <https://cutt.ly/t0omkgv>.
11. The judgment of the European Court of Human Rights on January 21, 2001 «Case of Rehak v. Czech Republic». URL: <file:///C:/Users/C%20BD%D0%B8%D0%B6D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/001-23947.pdf>.
12. The judgment of the European Court of Human Rights on March 30, 2004 «Case of Jian v. Romania». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:\[%22001-44853%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:[%22001-44853%22]}).
13. The judgment of the European Court of Human Rights on June 20, 2002 «Case of Al-Nashif v. Bulgaria». URL: <https://cutt.ly/K0pQy0B>.